

TERRORIZMUS ÉS GLOBALIZÁCIÓ

Trembeczki István

PhD, főiskolai adjunktus, Nyíregyházi Főiskola
Trembeczki@freemail.hu

Immár a hatodik év is lassan lepereg az új évezredből, de a 2001. szeptemberi terrortámadás azóta is a világpolitikai események gyújtópontját alkotja. Egyrészt a meg-megújuló terrorfenyegetések és tényleges támadások, másrészt a terrorizmus ellen folytatott háború folyamatossága miatt. De ez csak a történések egyik szintje. Ez a brutális esemény egyúttal szimbolikussá vált, nemcsak azért, mert kitervelői már az eredeti szándékaikban is a nyugati civilizáció gazdasági és az Egyesült Államok katonai hatalmát jelképező épületeket akarták megtámadni, és ez sajnos sikerült is nekik, hanem azért is, mert a terrorizmus jelensége betört a mindennapjainkba, és a hétköznapi kérdésselvetésektől a tudományos diskurzusokig most már mindenütt előfordul.

Mielőtt azonban ennek az eseménynek abszolút jelentőséget tulajdonítanánk, és Jean Baudrillard nyomán „a Rossz exponenciális fejlődéséről” (Baudrillard, 2002) beszéljünk – bár értelmezésének kiindulópontját alapvetően elfogadjuk és erre támaszkodunk – megpróbáljuk vázlatosan bemutatni a terrorizmus jelenségének gyökereiről szóló nézeteket, majd az ezekből levont következtetésünk alapján kísérletet teszünk annak megfogalmazására, miben áll vagy állhat a jelenlegi helyzet történelmi különlegessége.

A terrorizmus hivatalos amerikai definíciója Segesváry Victor tolmácsolásában: „a nem fegyveres népesség ellen kisebbségi csoportok vagy titkos ügynökök által elkövetett, előre megfontolt és politikai célokat

szolgáló erőszakos tett, rendszerint egy bizonyos közvélemény befolyásolásának céljából”. (Segesváry, 2002) Noam Chomsky általánosabban fogalmaz, amikor a civil lakossággal szembeni erőszakos eszközök használatáról beszél politikai, vallási vagy más célok elérése végett. (Chomsky, 2002) Walter Laqueur a terrorizmust egyfajta módszernek tekinti, melynek célja a pánikkeltés és politikai változás elindítása. (Laqueur, 2002) A terrorizmus előbb említett a definíciói is jelzik, hogy széles skálán helyezkedhetnek el az ilyen célzatú cselekmények, akár azok végrehajtásának mikéntjét, lokális vagy nemzetközi jellegét, akár mindazt a fellelhető politikai, gazdasági és társadalmi kontextust tekintjük, melyek együttese ezekhez a szándékokhoz és tettekhez vezet. A fenti meghatározásokból az is következik, hogy ez a jelenség a messzi múltba nyúlik vissza, nem csak a modern világ sajátossága. A jelen helyzetet viszont sokan mégis fordulatként, egy új korszak – sőt a negyedik világháború – beköszöntéseként értékelik. (Laqueur, 2002; Csizmadia, 2002; Baudrillard, 2002; Nógrádi, 2005)

Meglátásunk szerint a szeptemberi terrortámadást értelmezők tábora három nagyobb csoportra bontható. Az egyik tábor Francis Fukuyama nézetei szimbolizálják a legkifejezöbben. Szerinte az események ellenére a modernizáció több évszázados múltra visszatekintő programja tovább működik, a demokrácia és a szabadpiac szervező elvei továbbra is intenzíven terjednek a világ egyre

nagyobb területein. A liberális demokráciának és a kapitalizmusnak nincsenek elméleti és gyakorlati alternatívái, csak bizonyos területek állnak ellen ennek a fejlődésnek. (Fukuyama, 2002, 1994) Tehát a történelem végéről tett bejelentése továbbra is érvényes, ha ezt a kifejezést történeletfilozófiai értelemben használjuk, vagyis a történelmi események sokaságát egyetlen átfogó nézőpontból szemléljük, és az egyedi történések mögött makroszintű társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokra helyezük a hangsúlyt. Fukuyama szerint nem léteznek olyan kulturális akadályok, amelyek véglegesen megállítanák ezt a fejlődést, csak néhány ország anélkül szeretné a modernitás gazdasági és technológiai előnyeit élvezni, hogy elfogadná a demokratikus berendezkedést vagy a nyugati kulturális értékeket, illetve egyelőre nem képesek ezt a két dimenziót adaptálni. Az iszlám világot tekintve pedig elsősorban a nyugati siker kiváltotta sértegetéssel magyarázza az Amerika és a Nyugat elleni gyűlöletet, de kételkedik a radikális iszlám valódi vonzerejében a liberális demokráciával szemben, és egy kisebbségnek tudja be a terrortámadással rokonszenvezőket. A tényleges ellenállás azok részéről érkezik szerinte, akik hagyományos életvitelét változtatja meg a modernizáció. (Fukuyama, 2002, 1994)

Bernard-Henry Lévi hasonló következtetésekre jut: a konfliktus tulajdonképpen az iszlám világon belül zajlik, az iszlám felvilágosodás léte a tét, mely korábban már megindult, csak megtorpant. Az ellenszenv forrásai ezen túl még a hosszú hanyatlás emléke és a gyarmatosítás tapasztalata. (Lévi 2002)

A másik irányzat Samuel P. Huntington paradigmáját látja igazoltnak, miszerint a globális politikát egyre inkább a kulturális hovartartozás, identitás dimenziója határozza meg, és az ebből a szempontból meghatározható civilizációk közötti konfliktusok lesznek a jelen és a közeljövő főbb összetükközései.

(Huntington, 1998) A 2001. évi terrortámadásban pedig ez a feszültség robbant ki, sőt Segesváry véleménye szerint az ezt követő iraki háború során már „civilizációs összeütközés tanúi lehetünk”, annak ellenére, hogy a háborúnak ideológiai (az emberi jogok védelme), gazdasági (az iraki olaj elérhetősége amerikai vállalatok számára) és politikai (izraeli-palesztin konfliktus elmélyülése) okai is lehetnek. (Segesváry, 2004)

Azonban szögezzük le, hogy maga Huntington nem tartotta a szeptember 11-i terrortámadást a civilizációk összecsapásának, hanem bizonyos csoport (barbárok) támadásának a civilizáció, mint olyan ellen, amely nem fajul civilizációk közötti háborúvá, ha iszlám államok az Egyesült Államok mellé állnak a terrorizmus elleni harcban. (Huntington, 2002) Ugyanezen a véleményen van Rostoványi Zsolt is, aki azonban kiemeli az azóta eltelt időszak lépéseinek civilizációs meghatározottságát. (Rostoványi, 2002)

A harmadik csoporthoz azok tartoznak, akik a gazdag Nyugat és a szegény országok, illetve az uralkodó-uralt kapcsolat politikai és gazdasági instanciákban jelentkező kettős-ségében látják a feszültség okait. (Baniszadr, 2002) Ezek a vélemények sokszor élesen elítélik a huntingtoni téziseket, azokat roppant károsnak tartva, mind az emberiség egységének tételezése, mind az egyéni és kollektív identitás megértésének szempontjából. (Talal 2002, Said 2002) Ugyanakkor tovább is mennek, és a Nyugat, de különösen az Egyesült Államok politikáját teszik felelőssé a világpolitikai helyzet elmérgesedéséért, amivel természetesen nem adnak felmentést a terroristáknak, hanem egy más szintű diskurzust és problémamegoldást tartanak szükségesnek. Ehhez az irányzathoz tartozók radikálisabb kritikái nagyon erősen hangsúlyozzák az Egyesült Államok politikájának hegemon jellegét, az ennek megfelelő politikai attitűdöt, és az abból fakadó problémákat. (Chomsky, 2002; Ankerl, 2003)

Az ilyen típusú útkeresésekhez látjuk tartozónak azokat a nézeteket is, melyek egyaránt tévesnek tartva az unilineáris fejlődésről szóló diskurzusokat, valamint a kulturális mező kiemelését is, vagy a társadalmakon belül és között fellépő konfliktusok gazdasági alapjainak részletes feltárásától várják az események jobb megértését (Szentes, 2002), vagy a veszfáliai rendszer lezárulásából következő jelenségekből: az identitások szubjektívizálódásából és az erőszak privatizációjából (Csizmadia, 2002).

Természetesen ez a vázlatos felsorolás és tipizálás nem adhatja vissza az egyes eltérő álláspontok intellektuális gazdagságát, inkább csak tájékozódásul szolgálhat. De észrevehető, hogy a háromféle megközelítés tulajdonképpen megfeleltethető a nemzetközi kapcsolatok tudománya három fő irányzatának: az idealista, a realista és a strukturalista iskoláknak, pontosabban szólva ezek későbbi „neo” változatainak. A második iskola liberális–pluralista és liberális institutionalista, a harmadik globalista, illetve világrendszer-elméletben gondolkodó irányzatként is szerepel az elméletek elnevezésében. (Kiss, 2003) A megfélemlés nem véletlen: a terrorizmus kérdése a biztonságpolitika és így a nemzetközi kapcsolatok elméletének fontos részét alkotja, s értelmezése más-más paradigmák felé mutat. Csakhogy felmerül a kérdés, hogy az egyes koncepciók milyen szinten tudnak egymással kommunikálni, vagyis lehetséges-e egy átfogó elmélet megalkotása? Hiszen bármelyiket nézzük is, mindegyikben találhatók elfogadható megfigyelések, de ha valamelyik nézetrendszert a maga teljességében fogadjuk el, máris nem egyeztethető össze a két másik közül legalább eggyel. Különösen azért nem, mert az események radikalizmusa és kiterjedtsége nem teszi lehetővé az objektív elemzést; a moralitást és az identitást érintő dimenziói is vannak. Ugyanis: ha csak a

lineáris fejlődés kiváltotta problémákra fókuszálunk, akkor a civilizációs megközelítés lehetséges pluralizmusa eliminálódhat – számos, a fejletlenségről szóló teoretikus és konkrét konfliktust kelteve – egy egyenes vonalú evolúciós séma alkalmazásában. A kulturális dimenzió kizárólagossága könnyen csaphat át egy újabb bipoláris ellenségképbe, ahol ideológiák helyett kultúrák összemérhetetlensége ütközik össze egymással. Végül, a gazdasági instancia túlzott kiemelése félreállíthatja az identitásválasztás motiváló szerepének hatását, leszűkítve az interpretáció érvényét.

Kiss J. László a nemzetközi kapcsolatok elmélettörténetének bemutatásakor megállapítja, hogy a három versengő iskola különböző megközelítéseit nem lehet valamilyen semleges szempont alapján közös nevezőre hozni, mivel: „mindegyik paradigma maga alkotja meg a saját koncepcióját és kérdéseit, s nem kevésbé maga választja ki az elemzéséhez szükséges adatokat. Ennek alapján a paradigmák – így a realizmussal szemben felsorakozott pluralista-liberális, illetve transznacionális megközelítések – *össze nem mérhetőek*” bizonyultak, mivel mindegyik magának alkotta meg a saját „nyelvét” és kritériumait. (Kiss, 2003, kiemelés tőle) A 2001. szeptember 11-i terrortámadás okainak elemzéseinél hasonló problémát érzékelünk: a nézetek közötti átjárhatóság felettebb kétségesnek tűnik.

De éppen ez a teoretikus dilemma sugallja azt, hogy az Amerika elleni terrortámadás kitüntetett jelentőségű esemény. A berlini fal megnyitása után ez a második olyan szimbolikus cselekmény, amely egy határozott – bár nem a közelebbi múltban gyökerező okok nélküli – cenzúrát húz meg a történelemben, egy új korszak kezdetét jelezve.

Nézeteink szerint a terrortámadás a globalizáció folyamata által keltett válsághoz kapcsolódik, röviden annak egyik válságjelensége. A fenti interpretációkban mindun-

talán érzékelhető összemérhetetlenség pontosan abból fakad, hogy olyan komplex konfliktusforrásra vezethető vissza, amely jelen pillanatban jellegénél fogva megakadályozza az elméleti szintézis kidolgozását. Ugyanis a globalizáció: „a termelés és fogyasztás új térbeli szerkezete, az áruk, a szolgáltatások, az emberek, a pénzügyi tranzakciók, a normatív intézmények, a magatartási minták, a tudás, az információ világméretű terjedése” (Kiss, 2003).; vagy más definíció szerint: „az a világhállapot, amelyet a kölcsönös összefüggés földrészekén átívelő hálózatai jellemeznek” (Langguth, 2004) olyan fokozatba lépett, amely úgy tűnik, nem teszi átláthatóvá az események mozgatórugóit.

Ez a hatás a globalizáció természetének sajátosságából fakad, vagyis hogy ellentétes folyamatokat indukál egyidejűleg: az integráció és fragmentáció, a centralizáció és a decentralizáció, a globalizáció és a lokalizáció, a homogenizáció és a heterogenizáció, a territorializálódás és a deterritorializálódás jelenségei egyszerre léptek működésbe. (Kiss, 2003) Nem egyértelmű az állami és a nem állami szereplők közötti viszonyrendszer változásának egésze sem: a nem állami szervezetek befolyásának növekedése nem jelenti feltétlenül az államiság végét, inkább az állami funkciók megváltozását. (Kiss, 2003)

Ugyanakkor ezeket az egyidejűleg lezajló folyamatokat még érzékelhetőbbé és hatásukban intenzívebbé teszi a média, a hírközlés globalizálódása is: az események azonnal megjelennek a mindennapi életben, megnehezítve a közöttük történő szelektálást és ennek következtében az értelmezést; tágabb értelemben pedig megváltoztatják a befogadó percepciójának milyenségét. De a globális média kialakulása kihat magukra a terrorcselekményekre is: hisz a félelem légkörének kialakítására, sőt akár a pánikkeltésre kiválóan alkalmas a híradók fő műsoraiba történő bekerülés. Helyesen mondja Segesváry, hogy az ilyen veszélyeztetettség tudata

már a terrorizmus része. (Segesváry, 2002)

A fentebb említettek mellett természetesen még hosszan lehetne sorolni azokat a konkrét ismérveket, amelyek a globalizáció révén hozzájárultak a terrorizmus – mely az úgynevezett „új típusú háború” jelenségcsoport részét képezi – hatékonnyá válásához és elterjedéséhez. A technikai fejlődés, a hadiiparban és fegyverkereskedelemben történt kölcsönös összefonódás, a látványháború, az állami legitím erőszak-monopóliumot érő nyomás, az „új globális underground hadigazdaság” mind fontos jellemzői a változásnak. (Kiss, 2003) Gerd Langguth öt területet emel ki a globalizáció és a terrorizmus kapcsolatában: a klasszikus típusú nemzetállam hanyatlását, a vallási és kulturális identitások jelentőségének növekedését, a globalizáció bonyolult folyamatának átláthatatlanságát, a nyugati társadalmak emberének értékviselkedését és a migrációt. (Langguth, 2004)

De egyúttal ennél többről is szó van: egy meghatározott esemény megtörténtéről, annak szimbolikussá transzformálódásáról és ennek ezen a szinten történő tudatosulásáról is. A szeptemberi terrortámadás híre (a hidegháború végét jelző esemény után, de annál jóval nagyobb mértékben) azonnal végigsöpört a világon, és egyidejűleg azt a benyomást keltette, hogy valami globális történés részesei vagyunk. A terrortámadás hírének ilyen szintű kivételességét jelzi, hogy valamilyen azonnali reakciót mindenütt kiváltott, megváltoztatta a különböző történések közötti viszonyrendszert, és azóta is létező új fontossági sorrendet alakított ki. Ez a tudatosodás természetesen a globális média révén történhetett meg ilyen sebességgel, de pontosan ez a lényeg: a globalizáció tette lehetővé a történelem érzékelésének ilyen plaszticitását.

Tehát alapjában véve egyetérthetünk Baudrillard azon kiindulásával, mely a globalizáció egészére helyezi a hangsúlyt a terrortámadás értelmezése során, de vélemé-

nyünk szerint nem a globalizálódás mint önálló történelmi entitás elleni reakcióról van szó, hanem a globalizáció folyamata által kiváltott társadalmi, gazdasági, politikai, mentális – és tegyük hozzá, hogy környezeti, ökológiai – feszültségek válsággá eszkalálódásának kirobbanásáról, amivel együtt járt az esemény önmagán túlmutató jelentésének rögzülése is. Persze korábban is voltak erőszakos cselekmények, konfliktusos helyzetek, de most a szimbolikus erőszak kirobbanása miatt tartjuk válságosnak a mai helyzetet. A válság kitörésében ugyanakkor nagy szerepet játszott a kétpólusú világ megszűnése is, hiszen korábban számos már létező feszültséget kanalizálni tudott vagy egyszerűen elfojtott a két ideológiai tömb kéréllhetetlen versengése. Ez kapcsolja össze és helyezi nagyobb történelmi távlatba a berlini fal lebontását és 2001. szeptember 11-ét.

A globalizáció – és különösen annak utóbbi másfél évtizede – megítélésünk szerint tehát elsődleges fontossággal bír az események milyenségében. Ennek egyik kulcsmozzanatára hívja fel a figyelmet Rostoványi Zsolt az alábbiakban: „a fő problémát ugyanis az jelenti, hogy csupán a gazdaság szférája globalizálódott – vagyis csupán globális (világ)gazdaságról beszélhetünk –, a társadalom szférája nem. Nincs globális vagy világtársadalom, de nincs globális civilizáció sem, a civilizáció szó teljes, nem technikai, társadalom- vagy történelemfilozófiai értelmezésében.” (Rostoványi, 2002) A szó teljes értelmében vett globális civilizáció kialakulásának lehetősége a történetfilozófiai diszciplína egyik alapproblémája, tulajdonképpen ennek megítélése különbözteti meg az unilineáris és a multilineáris fejlődéskoncepciókat, a fukuyamai és a huntingtoni víziókat egymástól. A történelem végének bejelentése és az ezzel legtöbb fronton szemben álló civilizációk konfliktusa tézis egyaránt erre a dilemmára épül, és egyúttal tükrözi a nyugati világ (civilizáció, kultúra) önmaga történelmi

szerepének, jelen helyzetének megítélésében bekövetkezett elbizonytalanodását, de optimistább szemszögből nézve működteti a nyugati hagyomány szerves részét alkotó, a saját értékekre irányuló reflektív magatartás attitűdjét is. (Eco, 2002) Ugyanakkor nem látjuk igazoltnak azt az állítást, miszerint a gazdasági folyamatok primátusán alapuló megközelítés vagy a posztvesztzfáliai állapot megállapítása alapján véve eliminálná a fenti dichotómiát, hiszen az észak-dél polaritásban vagy a modern, premodern és posztmodern entitások egymás melletti létezésében ezek újra és újra felmerülnek.

A globális civilizáció kialakulásának lehetőségét viszont pontosan a szó teljes értelmében vett civilizációk léte akadályozza: homogénné tenni azt, ami ontológiai értelemben Másik, meglehetősen problematikusnak tűnik. Rostoványi tesz egy kitérés kísérletet (Rostoványi, 2002) egy globális etika szükségességének deklarálása felé, a közös emberi biológiai örökség és a vallások egyetemes értékeinek talaján, a különböző civilizációk közötti dialógusok segítségével, de ez az – egyébként lehetségesnek tűnő – út azt a kérdést veti fel szerintünk, hogy az érdemleges párbeszédhez és konszenzushoz milyen mértékben kellene átírni a teljes értelemben vett civilizációs szótárakat.

Balázs Zoltán hasonló problémába ütközik, amikor könyvében a politikai közösség megteremtésének és működésének filozófiai reflexiójára vállalkozik. (Balázs, 2003) Az individualitás primátusára épülő európai civilizáció politikai filozófiája ugyanis elkerülhetetlenül szembekerült azzal a feladattal, hogy megalkossa a közösséghez viszonyuló egyén leírását, és ezzel elindult az absztrakt emberi természet meghatározása felé. Balázst az elvont emberképből fakadó problémák (töredezések, esetlegességek) elvezetik oda, hogy feladja az univerzális érvényű politikai filozófia megalkotásának szándékát. Ebből viszont azt a következtetést vonja le, miszeri-

nt viselkedésünket a saját hagyományunk alapján érvényes normákhoz kell igazítanunk, függetlenül attól, hogy ezek más kultúrákban érvényesülhetnek-e, vagy követték-e őket, illetve hogy saját magunk számára egyetemesen érvényes következtetéseket tudunk megállapítani. (Balázs, 2003)

Umberto Ecoval egyetértve mi is azt valljuk, hogy az egyetemesen érvényes csak akkor létezhet, ha a Másik megismerését is bekapcsolja a saját hagyomány feldolgozásába. (Eco, 2002) Ehhez viszont az is szükséges, hogy a Másik akarjon minket megismer-

ni. De a jelen idő történelmi különlegessége, a globalizáció mostani intenzivitása által kiváltott egyidejű ellentétes folyamatok, az interdependens kapcsolatok rendszerének növekedése pontosan ezt teszi nehezzé. Talán e történelmi fordulópont okainak mind mélyebbre hatoló kritikus vizsgálata lehet a kezdő lépés a párbeszéd és a konszenzus felé, amíg nem késő.

Kulcsszavak: *globalizáció, válságjelenség, egyidejűségek, szimbolikus esemény, unilineáris és multilineáris fejlődéskoncepciók*

IRODALOM

- Ankerl Géza (2003): Világuralom – hitelre. Valóság. 12. 1–24.
- Balázs Zoltán (2003): *A politikai közösség*. Osiris, Budapest
- Banisadr, Abil-Haszan (2002): A Nyugat kettőssége. In: Kovács Zsuzsa – Németi Tamás (szerk.): *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. Balassi, Budapest, 65–69.
- Baudrillard, Jean (2002): A terrorizmus szelleme. I In: Kovács Zsuzsa – Németi Tamás (szerk.): *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. Balassi, Budapest, 77–89.
- Eco, Umberto (2002): Szent háborúk. Szenvedély és gondolkodás. In: Kovács Zsuzsa – Németi Tamás (szerk.): *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. Balassi, Budapest 195–206.
- Chomsky, Noam (2002): Az Egyesült Államok vezető terrorista állam. In: Kovács Zsuzsa – Németi Tamás (szerk.): *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. Balassi, Budapest 55–64.
- Csizmadia Sándor (2002): Konfliktusok és interpretációk a posztbipoláris világban. Magyar Tudomány. 6, 800–813.
- Fukuyama, Francis (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa, Budapest
- Fukuyama, Francis (2002): Még mindig a történelem végén vagyunk. In: Kovács Zsuzsa – Németi Tamás (szerk.): *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. Balassi, Budapest 73–76
- Huntington, Samuel P. (1998): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa, Budapest
- Huntington, Samuel P. (2002): „Nem, nem a civilizációk összecsapása”. In: Kovács Zsuzsa – Németi Tamás (szerk.): *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. Balassi, Budapest. 31–32.
- Kiss J. László (2003): *Globalizálódás és külpolitika*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- Langguth, Gerd (2004): A globalizáció veszélyei. Európai Szemle. 15, 23–36.
- Laqueur, Walter (2002): A terror változó arca. Európai Szemle. 4, 19–27.
- Lévi, Bernard-Henry (2002): A felvilágosodás háborúja. Valóság 8, 113–118.
- Nógrádi Gy. (2005): Negyedik világháború. Magyar Nemzet. 2005. 06. 16., 28.
- Rostoványi Zsolt (2002): A civilizáció(k) globalizálódása, avagy a globalizáció (de)civilizálódása? Magyar Tudomány. 6, 785–799.
- Said, Edward W. (2002): A tudatlanság összecsapása. In: Kovács Zsuzsa – Németi Tamás (szerk.): *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. Balassi, Budapest, 33–37.
- Segesváry, Victor (2002): A terrorizmus elleni háború. Valóság. 8, 1–9.
- Segesváry, Victor (2004): Iszlám és politika. Valóság. 8, 1–13.
- Szent Tamás (2002): A globalizáció kedvező és kedvezőtlen hatásai. Magyar Tudomány. 6, 709–719.
- Talal, Hasszán bin (2002): Az emberiség válaszut előtt áll. In: Kovács Zsuzsa – Németi Tamás (szerk.): *Szeptember 11. Értelmezések, elméletek, viták*. Balassi, Budapest, 103–105.